

Diskusija

Ivo Škarić

O PROGRESIJI¹

Svaki sastavljač jezičnog tečaja, pa i svaki predavač jezika, neizbježno se susreće s problemom kako da sustavno i logično izloži svoj jezik, kako da učini da to izlaganje slijedi unutrašnju logiku jezika i govora te da bude najbolje za prihvaćanje. To, dakako, vrijedi i za svaki drugi predmet koji je toliko kompleksan da ga nije moguće obuhvatiti odjednom. U prirodnim uvjetima usvajanja materinjeg jezika postoji postupnost, progresija, koju nameću djeca svojim psihofizičkim sposobnostima, a odrasli je intuitivno prihvaćaju.

U umjetnim uvjetima usvajanja stranog jezika kod odraslih, učenikove opće sposobnosti su takve da on može odmah na početku učenja prihvatiti bilo koje sredstvo jezika pa nam stoga te sposobnosti ne mogu biti siguran vodič, već kriterije za redosljed treba tražiti drugdje i drukčije. Oni proizlaze iz razumijevanja jezika, iz razumijevanja govora, iz razumijevanja odnosa jezika i govora te odnosa govora i govornika. Kako te spoznaje evoluiraju, javljaju se i razlike u metodskom konstruiranju progresija jezičnih tečajeva; krupne su razlike između onoga kakav je taj slijed prije običavao biti, kakav je ponajčešće sada i onoga što možemo zamisliti da bi mogao biti ili bi trebao da bude da bi bio bolji.

Prije se išlo od metajezika prema tekstovima, od eksplicitnih jezičnih pravila prema njihovim ostvrenjima. Tekstovi su prvo bili pisani pa onda govoreni; prvo se učilo pismo, a potom izgovor. U jezičnom opisu običavalo se započinjati fonetikom, i to prvo opisom glasova, a nakon toga je dolazio opis suprasegmentalnih elemenata i pravila o glasovnim promjenama. Fonetiku je slijedila morfologija, a na kraju je stizala sintaksa. U morfologiji je redosljed bio uglavnom logicističan: prvo imenice, pa glagoli, zamjenice i druge vrste riječi. Paradigme su imale svoj okamenjen metajezični redosljed od nominativa prema instrumentalu, od prvog lica prema trećem, od jednine k množini, od sadašnjosti prema daljim vremenima, od indikativa prema modalnim oblicima. Nadalje su pravilne mijene prethodile onim nepravilnim, puni oblici skraćanima, a stilistički neoznačeni označenima. I u sintaksi je dominirao logicistički redosljed. Na prvom mjestu bile su jednostavne, ali potpune rečenice formirane kao jednostavni sudovi. Nakon njih podavale su se nezavisno složene rečenice, a nakon ovih po određenom redosljedu različite zavisno složene,

---

¹ Ovaj je članak neznatno prerađeno predavanje izgovoreno na školskom radiju — Zagreb 5. lipnja 1975.

s time da se nekompletne i logičkom obrascu prividno proturječne rečenice nisu ni pokazivale. Vokabular je slijedio skupove pojmova, kao npr. mjesece u godini redom, dane u tjednu, brojeve, domaće životinje itd. zatim opozite, neobične pojmove...

Ma koliko se to činilo čudnim, mnogi tečajevi i danas u uporabi slijede u većoj ili u manjoj mjeri takav redoslijed. Čine to i one metode koje se smatraju strukturalnima, pa i one koje se smatraju globalnima i govornima. Našu tradicionalistički školovanu lingvističku svijest vrlo je teško izmijeniti.

Međutim, u teorijskoj i primijenjenoj lingvistici i fonetici zbile su se krupne promjene, i to ne netom. Od de Saussura znamo da su jezik i govor različiti, ali usko povezani, i to tako da »govor povijesno prethodi jeziku«, kao i to da je govor »neminovan da bi se jezik stvorio«². Od fonologa strukturalista znamo da su fonemi dijelovi riječi i da fonemi ne mogu ni prethoditi riječima niti stajati izvan njih. I svi drugi jezični elementi su prema strukturalističkom shvaćanju u takvoj međusobnoj vezi da ih baš ta veza i oblikuje. Stilistika Ballya³ govori o tome da su svi jezični izrazi više ili manje afektivni. Psihologija nam kaže da su u afektivnosti povoljniji uvjeti za učenje. Dakle, redoslijed od jezika ka govoru nije opravdan, od logički hladnog izraza prema afektivnom obliku također nije opravdan.

Intonacija i ritam su u fonetici shvaćeni ne kao nadgradnja glasovima već kao temelj govora⁴. Oni nose slušnost govora, a slušanje prethodi izgovaranju.

Od Gougenheima i Rivenc⁵ jezični se tečajevi komponiraju tako da uvelike vode brigu o čestoti jezičnih znakova te progresija nastoji slijediti rangove od češćih prema rjeđim riječima.

Ideja Guberine o bitnosti strukture koju govornik stvara u svom mozgu⁶ te misao Chomskog da implicitna teorija jezika koja se stvara iz nepotpunih rečenica-modela prirodnog govora prethodi eksplicitnoj⁷, u temelju su uzdrimali ono što se u primijenjenoj lingvistici dugo smatralo čvrstim: logičistički metajezični slijed. Tim mišljenjima pridružila su se i brojna istraživanja nastanka i zakonitosti razvoja govora kod djece⁸. Ti radovi istražuju prirodu govora na njegovu izvoru i tamo nalaze opće principe i zakone, koji su toliko opći da su u osnovnom valjani i za proces usvajanja drugog prirodnog jezika.

Poznato načelo »od poznatog k nepoznatom i od jednostavnog ka složenijem« već se toliko puta u primjeni izvitoperilo da bi ga trebalo ili svaki put ponovo tumačiti ili jednostavno izostaviti. Tipično je izopačivanje tog načela onda kad se kao poznato uzme prvi, materinji jezik pa se od njega postupno

² F. de Saussure: Cours de linguistique générale, Payot, Paris 1965. str. 37.

³ Ch. Bally: Traité de stylistique française, Paris 1951.

⁴ P. Guberina: La méthode audio-visuelle structuro-globale, Revue de Phonétique Appliquée. No 1, 1965, Mons (Belgique)

⁵ G. Gougenheim et P. Rivenc: Etat actuel du français fondamental. Le français dans le monde, No 1, mai 1961. Paris

⁶ P. Guberina: ibid.

⁷ N. Chomski (Čomski): Gramatika i um. Nolit, Beograd 1972. (Prijevod izabranih članaka. Ovdje posebno mislimo na poglavlje »Sticanje jezičnog znanja«)

⁸ Za ovo je bio jedan od radova modela članak R. Jakobsona: Les lois phoniques du langage enfantin et leur place dans la phonologie générale (Referat na V internacionalnom kongresu lingvista, 1939).

krene prema novom, nepoznatom. Tu zabludu mogu pojačati i krivo upotrijebljena znanja iz kontrastivne lingvistike. Naime, ako se od jednakih ili sličnih glasova postupno krene prema onima koji su različiti u novom jeziku, ako se krene od poznatih riječi koje se u materinjem jeziku nalaze kao posuđenice ili internacionalizmi, ako se započinje sa slučajno podudarnim sintaktičkim sklopovima, onda uvijek promašujemo ono što nikako ne bismo smjeli, promašujemo sugeriranje novog jezika kao nove strukture. Umjesto nove strukture gradimo dojam da je novi jezik jedna vrsta devijacije materinjeg jezika. (Neki se od nas sjećaju da smo nekada na taj način »učili« ruski u školi.) Taj postupak stiže do punog apsurdna kad se on provede i kroz govorne situacije, gdje se onda ide od domaćih tema, domaće civilizacije i običaja ljudi (s njihovim domaćim imenima) prema onim stranim, karakterističnim za jezik koji se uči. Tako krivo usmjerena progresija protuslovi načelu o neprevođenju u početku učenja jezika.

Pod poznatim bi, naprotiv, trebalo shvatiti sva opća svojstva svih jezika, govorne i jezične univerzalije koje svaka osoba u sebi nosi. Od tih univerzalija trebalo bi se kretati. U te univerzalije spada u prvom redu ljudski krik, zatim govorni ritam i intonacija te univerzalna logika govora i govornog ponašanja. Sastavljač tečaja i nastavnik koji izvodi nastavu morali bi početi od tih univerzalija i na njima graditi govornu organizaciju, prateći pomno usvojene elemente iz novog jezika, nove riječi, izričaje, gramatičke oblike, glasove; imajući na umu da su neki od njih usvojeni do te mjere da mogu postati generativni, neki toliko da se mogu aktivno, ali u fiksiranom kontekstu upotrijebiti, a poneki samo što se mogu prepoznati. Važnije je, ali i teže, progresiju pratiti i po njoj prilagođavati svoje nastavničko ponašanje nego njome dirirati unaprijed zacrtanim planom.

Progresiju u usvajanju novog jezika treba podrediti osnovnom cilju: da se što prije stvori ispravna »teorija jezika«, kako bi rekao Chomsky. Ta teorija nije eksplicitna, metajezikna, osviješćena, već su to tipično govorne kategorije: osjećaj za govorno ponašanje, za dedukciju, govornu kreaciju, jezičnu identifikaciju s izvornim govornicima. To je tzv. implicitna gramatika. Konačni je cilj da se u novom jeziku porušimo kao i u prirodnom, a to je da, uz minimum jezične svjesne kontrole i s relativno malim obiljem elemenata možemo lako generirati bezbrojne ispravne rečenice. U umjetnim uvjetima učenja jezika — praksa pokazuje — to se teško dostiže, premda je u prirodnom procesu učenja materinjeg jezika, pa i drugog, ako ga učimo u prirodnim uvjetima, ovo, čini se, mnogo jednostavnije. Svu razliku uspješnosti prirodnog i artifičijelnog usvajanja jezika ne možemo pripisati različiti motivacije, različiti uvjeta (ili »plasticitetu mozga«, kad govorimo o lakom učenju djece), već moramo pretpostaviti i pogrešku u svom pristupu (ovdje posebno ističemo moguću pogrešku u redosljedu koji namećemo). A pogreška u redosljedu sigurno remeti govorno-jezičnu strukturu jer je genetska kronologija također strukturalni faktor, i temeljni jezični elementi određeni su i svojom genezom. Tako npr. jedna riječ ne znači samo ono što znači, već i to u kakvim je odnosima s drugim riječima, a po tomu nije onda isto ako se ta riječ usvoji prije onih drugih, poslije njih ili zajedno s njima. Kronologija usvajanja jezičnih elemenata je to važnija što je element strukturalno važniji. Tako je kronologija geneze glasova važnija od kronologije gramatema, gramatema važnija od riječi, čestih riječi važnija od rjeđih. Bilo bi čudno kad bi dijete prije naučilo riječ *povrće* nego *krumpir*, ali ne toliko čudno kao da prije nauči izgovoriti *r* nego *t*. U

nastanku prvog govora kod djece ta nam je pojava jasna, jasno nam je i to da je to nešto što ima svoju težinu u ukupnom »osjećanju« jezika, ali nam nije poznat cjelokupan slijed u razvoju govora, koji elementi moraju, a koji ne moraju pratiti takav slijed, niti nam je jasno kako bi se on mogao projicirati u smišljenu progresiju tečaja drugog jezika za odrasle. Zbog te teškoće neka se sastavljač i nastavnik ne odriču i tog načela, nego neka se radije oslone na svoju intuiciju. Zasad, mislim, da nas intuicija može u ovome bolje voditi nego postojeći metajezični sustavi.

Ništa mi se ne čini da bi moglo bolje usmjeravati progresiju u tečaju jezika nego put od jednostavnosti prema složenosti. Da je nešto jednostavno ili složeno, to intuitivno znamo. Ipak, razgledimo to malo!

Dječji govor je jednostavan i jednostavnost dječjeg govornog izraza je totalna. Kod odraslih koji uče novi jezik umjesto ukupne jednostavnosti ponajčešće nailazimo parcijalne jezične simplifikacije. I sastavljači tečaja i učenici sami nastoje maskirati te jezične simplifikacije sadržajnom težinom; biraju se krupne teme o značajnim događajima i ličnostima, unosi se egzotika, kurioziteti, neobični i neuobičajeni pojmovi uz nazivlje za koje obično ne marimo ni u materinjem jeziku, niti ga poznaje autohtoni govornik. Jednostavnost proizlazi i iz jednostavnosti jezičnog oblika i jednostavnosti sadržaja. Od takve jednostavnosti dobro je krenuti.

Stupanj složenosti je svodljiv na brojčanu: dva je jednostavnije od jedanaest. Rečenica od dvije riječi jednostavnija je od rečenice sa 11 riječi, riječ od jednog sloga jednostavnija je od petorosložne, a slog od jednog samoglasnika jednostavniji je od sloga s pet glasova; dijalog od pet-šest kratkih replika jednostavniji je od poduzeg eseja. Učenici svih dobi pokazuju da lako prihvaćaju one govorne obrasce koji su u totalu jednostavniji. Teže prihvaćaju one koji su po sadržaju složeni i one koji su jezično složeni. Najteže prihvaćaju kad je i sadržaj i jezični oblik kompleksan. Ma koliko da je jezično jednostavna, pogodbena rečenica se zbog svoje logičke kompliciranosti teže prima; jezično kompleksna forma može se lako primiti ako joj je pretežni sadržaj jednostavna afektivnost.

Novi jezik predstavlja organizaciju. Ta je organizacija različita od one polazišnog jezika. Kad se dvije različite organizacije povežu, one stvaraju udružene golemu entropiju, mnogo veću nego što je veza organizacije i neorganizacije. To je u teoriji informacije moguće i brojčano izraziti. Novoj smo organizaciji bliži ako se prema njoj odnosimo s nultom pretpostavkom nego s pretpostavkom jedne druge organizacije. Čovjeku je intuitivno jasna ta činjenica. Svaki krojač zna da je lakše skrojiti odijelo od amorfne tkanine, nego prekrajajući neko drugo odijelo. U povijesti je to ponašanje izraženo kroz revoluciju, koja novo stvara najlakše ako sruši staro. U dodiru dvaju jezika stvara se tzv. semantička buka, a ova se manifestira kroz tipične greške. To što se u stranoj, jezično homogenoj sredini brzo i lako nauči jezik, to što djeca brzo i lako nauče svoj materinji jezik, ponajviše je rezultat tog nultog jezičnog polazišta, tē, rekli bismo, jezične naivnosti, odbacivanja hipoteza i očekivanja koja proizlaze iz materinjeg jezika. Zbog toga je prvi korak u učenju rušenje, svodenje izraza na negovor, na krik, na prirodnu gestu. Pri površnu promatranju to se ne čini tako, ali ono ipak jest. Treba ipak reći da se to što znamo govoriti i što već znamo jedan ili više jezika može pozitivno transferirati i u novi jezik, ali tek onda kad smo osnovnu organizaciju u tom novom jeziku sklopili; pozitivno se transformiranje događa u fazi tzv. »usavršavanja« jezika.

Od krika put ide preko uzvika, poštapalica, jednostavnih eliptičnih rečenica utkanih u dijalog tipa »Odakle si?«—»Iz Zagreba«, »Čemu to služi?«—»Ne znam«. Čvrst osjećaj za jezik stvara se što u »pasivnom« slušanju, što u ovakvim govornim minijaturama, u ovakvim nekompletnim i nepročišćenim rečenicama, a ne u uzornim rečenicama-uzorcima jezika, kao što se to neko vrijeme smatralo u primijenjenoj strukturalističkoj lingvistici.

Dijalog predvodi nastavnik i on uzima na sebe kompleksniji dio izričaja. On daje jezični kontekst, a učenik ga onda dopunjuje. Slijedeći je korak u progresiji samostalna izjava učenika, njegovo pitanje, njegova govorna inicijativa. Konačno dolazi učenikovo organiziranje cijelog diskursa (naracija).

Važno je shvatiti da različiti podskupovi jezične i govorne organizacije — a ti su podskupovi: intonacije, glasovi, oblici riječi, sintaksa, vokabular — ne slijede jedan iza drugoga, kao što se to često u progresiji tečaja čini, već se oni paralelno izgrađuju, svaki unutar sebe i u odnosima s drugim podskupovima. Među tim podskupovima nema čistog odnosa subordinacije niti genetske sukcesije. Nisu glasovi zato da bi tvorili riječi, niti riječi da bi gradile rečenice, niti »gramatika« da bi stvarala veze među riječima i dijelovima rečenice, već su svi ti slojevi istodobno međusobno povezani i relativno nezavisni. Njihovo se unutrašnje izgrađivanje događa paralelno jedno s drugim. Ti planovi nisu kao katovi zgrade, gdje se jedan gradi na prethodnom, već su svi oni vertikalni, svi se dotiču temelja i sežu visoko, a međusobno su spojeni da se ne bi srušili. U nastanku i razvoju dječjeg govora ta se slika jasno vidi; dijete brusi zajedno glasove, riječi i gramatiku. Dijete nauči mnogo-mnogo riječi i mnogo-mnogo gramatike prije nego usvoji sve glasove.

Uobičajeni tekstovi, bilo pisani ili govoreni, koji se sastavljaju za učenje jezika, nose u sebi jednu bitnu antiprogresijsku crtu: neautentični su. U takvom se tekstu sabiru i nagomilavaju oblici koje se taman sada uvježbavaju, a izbjegavaju se oni koji nisu još predviđeni za uvježbavanje. Paradigmatički meta-jezični kontekst je više nego očit. Te jezične simplifikacije se učenika doimaju taman onako kako su i nastale — izmišljene. Jezik-tekst nije uvjerljiv, učenik zna da tako nitko ne govori. Dobra progresija trebala bi ići smjerom od krajnje autentičnih govornih modela prema manje autentičnima; od govornih situacija, gdje su stvar, govornik i govor u potpunoj identifikaciji prema onim gdje se ovi članovi osamostaljuju. Put bi trebao da ide od stvarnih dijaloga s učenicom (ili dijaloga snimljenih u živim situacijama zajedno s ambijentalnom bukom) kroz umjetničke tekstove i na kraju bi stizao do hotimičnih metajezičnih modela.

Rezimirajmo! Progresija u tečaju jezika mora biti usmjerena od jednostavnog prema složenijem, od raskinute međujezične veze prema međujezičnim povezivanjima, od genetski starijeg prema mlađem, od autentičnog govora prema metajezičkim sustavima. Sa stajališta jednog uobičajenog metajezičnog sustava takva se progresija priviđa antiprogresijom. Ovime kao da smo ukinuli dobri stari red. Ovdje je moguće da u jednoj »lekciji« bude sve — i novi glas, i nova riječ, i konjunktiv, i kondicional, i nepravilni glagol. Ipak, nije to to! Reda ima, pravog. Zasad ga je teško sustavno razglobiti, ali uz kriterije koje smo izložili prilično ga sigurno osjećamo.

Sve stoji ovako, dakako, samo ako nam je svrha da nekog naučimo ne metajeziku, već govoriti jezikom.